

Az osztályfőnök, a szülők és az osztálytársak értékelésének hatása a tanuló önértékelésére

A pedagógiai gyakorlatban mindmáig létező jelenség a „jó tanuló” és „rossz tanuló” címkeinek használata. A tanulmány e pedagógiai értékelési kategória pszichológiai konzekvenciáit vizsgálja, elemelve e kategória hatását a tanuló önértékelésére és tanulmányi énképére. A tanulmány a 2002 tavaszán, 123 harmadik és hetedik osztályos tanuló, illetve szülei és osztályfőnökeik részvételével végzett kérdőíves felmérés fontosabb tapasztalatait foglalja össze. A vizsgálat egyrészt a tanulmányi eredményesség szubjektív (önértékelés) és objektív értékelése (a referenciaszemélyek értékelése és a tanulmányi eredmények) közötti összefüggések, másrészt a „jó” és a „rossz” tanulóknak tartott gyerekek önértékelésében megnyilvánuló jellegzetes különbségek feltárására irányult.

A pedagógiai gyakorlatban a tanuló iskolai teljesítményét – pedagógusok, szülők és osztálytársak egyaránt – gyakran a „jó-rossz tanulóság” mindenek fölött álló és mindennél fontosabbnak tűnő, de annál kevésbé pontosan körülírható dimenzióján értékelik. Jogos igény és természetes személyközi folyamat, hogy egymást értékeljük. Nem mindegy azonban, hogy ez milyen hatással van az önértékelésre, különösen a gyermek alakulóban lévő énképére. Elsősorban azért nem, mert az iskolás gyermeknek még nincs reális énképe, így a környezetéből származó értékelésekre igen érzékenyen reagál, és ezek alapján alakítja, módosítja saját magáról alkotott véleményét, vagyis önértékelését.

Az iskoláskorú gyermek teljesítményét, viselkedését elsősorban szülei (és ha vannak, testvérei), pedagógusai és osztálytársai értékelik, és egyben ők azok, akik viszonyítási pontként szolgálnak számára önmaga megítélésében. Feltételezhetjük, hogy a gyermek ezekre a különböző referenciaszemélyektől származó értékelésekre meghatározott életszakaszaiban különböző mértékben érzékeny. Az azonban bizonyos, hogy e személyek véleménye szolgáltatja a legfontosabb alapot önmagáról, saját iskolai eredményességéről alkotott véleményében.

A vizsgálat célja

A vizsgálat egyrészt azoknak a tényezőknek a felkutatására irányult, amelyek szoros kapcsolatban állnak a tanulmányi eredményesség szubjektív oldalával, az úgynevezett tanulmányi énképpel. Másrészt bizonyítani szeretne volna, hogy a „jó-rossz tanulóság” a pedagógiai gyakorlatban létező és a tanulók önértékelésében rejlő különbségeket előidéző, illetve támogató értékelési dimenzió, értelmezésének ugyanakkor több lehetséges nézőpontja lehetséges.

A vizsgálat hipotézisei

A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezőinek összefüggéseire vonatkozó hipotézisek

A tanulók saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelése a harmadik osztályosok esetében a szülők, míg a hetedik osztályosok esetében az osztálytársak ítéletével van a legszorosabb összefüggésben.

A tanulmányi eredményesség szubjektív ítélete mindkét korcsoportban szorosabb összefüggést mutat bármely referenciaszemély ítéletével, mint a tanulmányi átlaggal.

Az önmagukat „rossz” tanulónak tartó gyerekek szignifikánsan kisebb jelentőséget tulajdonítanak az osztályzatoknak, mint az önmagukat „jó” tanulónak tekintő gyerekek.

A tanulók saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelése és a tanulmányi átlag közötti összefüggés a minta egészében és mindkét korcsoporton belül szorosabb a lányok esetében, mint a fiúknál. A lányok szignifikánsan nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az osztályzatoknak, mint a fiúk.

A referenciaszemélyek ítéletének észlelési pontosságára és a referenciaszemélyektől származó ítéletek észlelésének én-relevanciájára vonatkozó hipotézisek

Azok a gyerekek, akik önmagukat „rossz” tanulónak tartják, környezetük ítéletét pontatlanabban észlelik, mint az önmagukat „jó” tanulónak tekintő gyerekek.

Azok a gyerekek, akiket szüleik, osztálytársaik és osztályfőnökük „rossz” tanulónak minősít, környezetük ítéletét pontatlanabban észlelik, mint a „jó” tanulónak tartott gyerekek.

Az önmagukat „jó” tanulónak tartó gyerekek önértékelésében a referenciaszemélyek ítéleteinek hite nagyobb relevanciával jelenik meg, mint az önmagukat „rossz” tanulónak tartó gyerekek esetében.

A környezetük által „jó” és „rossz” tanulónak tartott gyerekek között nincs szignifikáns különbség tekintetben, hogy tanulmányi énképükben mekkora relevanciával jelennek meg a referenciaszemélyek ítéletei.

A vizsgálati személyek

A vizsgálatban egy salgótarjáni és két budaörsi általános iskola egy-egy harmadik és hetedik osztályának tanulói vettek részt. A kérdőíveket összesen 146 tanuló, illetve szülei és osztályfőnökeik kapták meg, majd a vizsgálatban részt vevő tanulók végleges száma az alábbi szempontok alapján alakult ki. A vizsgálatból kizártuk azokat a tanulókat,

- akik valamilyen oknál fogva (például aznapi betegség) egyáltalán nem töltötték ki a kérdőívet;
- akik a kérdések bármelyikére nem válaszoltak;
- akiknek szülei nem adták írásos hozzájárulásukat gyermeküknek a vizsgálatban való részvételéhez;
- akiknek szülei elmulasztottak arra a kérdésre válaszolni, hogy milyen tanulónak tartják gyermeküket (ezáltal a gyermek adatai közül hiányzott a „szülői ítélet” mutató és az ettől függő más változók);
- akiket osztályfőnökük nem értékelt az ötfokú skálán;
- akik „Az iskola” kérdőív tételeinek legalább 10 százalékára (6 tételre) nem válaszoltak vagy nem adtak egyértelmű választ.

Ugyanakkor azok a tanulók, akikről egy-két osztálytársuk elmulasztott értékelést adni az ötfokú skálán, nem kerültek ki a mintából, mivel az adott gyermekre vonatkozó, az osztálytársaktól származó ítéleteket egy számtani középérték fejezte ki.

Így összesen 123 olyan diák maradt, akik ténylegesen részt vettek a vizsgálatban, közülük 67 harmadik és 56 hetedik osztályos tanuló, összesen 61 fiú és 62 lány.

A kérdőíves felmérésre 2002 április és május havában került sor. Az időpont kiválasztásának elsődleges szempontja az volt, hogy az év végi osztályozás hatása ne jelenjen meg a tanulók, a szülők és a pedagógusok által adott válaszokban.

A vizsgálat módszere

A vizsgálat kérdőíves felmérés formájában zajlott, melynek keretében külön kérdőívet kaptak a tanulók, az osztályfőnökök és a szülők.

A tanulmányi eredményességet a gyerekek saját magukra vonatkozóan, valamint szülei, osztálytársaik, osztályfőnökük az adott gyermekre vonatkozóan ötfokú skálán ítélték meg, ahol 5 = nagyon jó tanuló, 4 = inkább jó tanuló, 3 = se túl jó, se túl rossz tanuló, 2 = inkább rossz tanuló és 1 = nagyon rossz tanuló. (A skála fokozatait a kérdőívben nem számok, hanem betűk jelölték, hogy a válaszolóknak ne az iskolai osztályzatokat juttassák eszébe.) Az így nyert, 1 és 5 közötti értékkel jellemezhető változók: (a) önitélet, (b) szülői ítélet, (c) osztálytársak ítélete és (d) osztályfőnöki ítélet.

A tanulóknak ezen kívül azt is meg kellett becsülniük (ugyanezen az ötfokú skálán),

Az iskoláskorú gyermek teljesítményét, viselkedését elsősorban szülei (és ha vannak, testvérei), pedagógusai és osztálytársai értékelik, és egyben ők azok, akik viszonyítási pontként szolgálnak számára önmaga megítélésében. Feltételezhetjük, hogy a gyermek ezekre a különböző referenciaszemélyektől származó értékelésekre meghatározott életszakaszaiban különböző mértékben érzékeny. Az azonban bizonyos, hogy e személyek véleménye szolgáltatja a legfontosabb alapot önmagáról, saját iskolai eredményességéről alkotott véleményében.

hogy szerintük szülei, osztálytársaik és osztályfőnökük milyen tanulóknak tartják őket. A „Mit gondolsz, szüleid (osztálytársaid, osztályfőnököd) milyen tanulóknak tartanak Téged?” kérdésre adott válaszok határozták meg a (a) szülői ítélet hite, az (b) osztálytársak ítéletének hite és az (c) osztályfőnöki ítélet hite mutatókat.

A fenti változók viszonyának jellemzésére további mutatók kialakításával történt kísérlet (a kiszámítás menetének ismertetésére jelen keretek között nincs lehetőség). Az egyik ilyen mutató az „észlelési pontosság”, amely a referenciaszemély tényleges ítélete és a tanuló erre vonatkozó hite közötti eltérést hivatott megmutatni. A másik, a megítéléses mutatók viszonyának jellemzésére előállított változó az „észlelés én-relevanciája”, amely a referenciaszemély ítéletének hite és a tanuló önitélete közötti kapcsolatra utal; azt fejezi ki, hogy az észlelt értékelések milyen mértékben esnek

egybe a tanuló saját magáról alkotott véleményével (mennyire jelentősek a gyermek tanulmányi énképében). Mindkét változó egy 3 és 9 közé eső számmal jellemezhető, ahol a magasabb pontszám pontosabb észlelést, illetve nagyobb én-relevanciát jelent.

A tanulók kérdőíve kiegészült egy adaptált iskolai attitűd kérdőívvel („Az iskola” kérdőív; Kósáné, 1999, 263–269.). Jelen keretek nem teszik lehetővé a kérdőív egyes skáláival és tétéleivel kapcsolatos hipotézisek bemutatását; az alábbiakban a kérdőívnek csupán egyetlen tételére (60. „Nem érdekelnek az osztályzatok.”) vonatkozó eredmények elemzésére kerül sor.

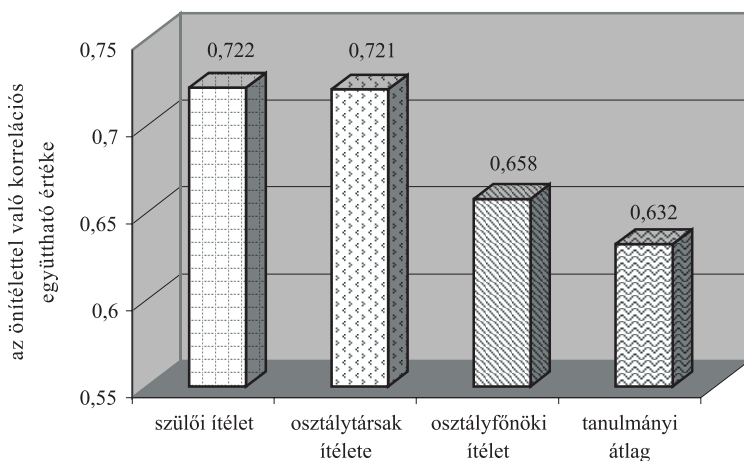
A vizsgálatban változóként jelent meg a tanulók tanulmányi átlaga is, amelyet saját kérdőívükben az osztályfőnököknek kellett megadniuk minden egyes tanulóra vonatkozóan. A tanulmányi átlagot az osztályfőnökök tanulóik 2001/2002-es tanévi félévi osztályzatainak átlagolásával számolták ki. A pedagógusok az instrukciónak megfelelően készségtárgyak nélküli átlagot számoltak, így a harmadik osztályosoknál a magyar nyelv és irodalom, matematika, természetismeret és nyelv (angol), a hetedik osztályosoknál a

magyar nyelv és irodalom, matematika, történelem, földrajz, fizika, kémia, biológia és nyelv (német nemzetiségi nyelv és irodalom vagy angol) tantárgyak félévi osztályzatai kerültek a tanulmányi átlagba. A változó értéke így természetesen egy, szintén 1 és 5 közötti, nem feltétlenül egész szám volt. A vizsgálatban a tanulók neme és iskolai évfolyama is változóként jelent meg.

Az adatok elemzésére korreláció- és parciális korrelációs számítással, valamint egyszempontos varianciaanalízissel került sor az SPSS 9.0 for Windows program segítségével.

A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezői közötti összefüggések

A vizsgálat eredményei szerint az, hogy a gyermek milyen tanulónak tartja magát, összefüggésben van azzal, hogy hogyan értékeli őt környezete. A minta egészét tekintve ugyanis a tanulmányi eredményesség szubjektív ítélete a szülők, az osztálytársak, az osztályfőnök ítéletével – és a tanulmányi átlaggal is – (pozitív) összefüggést mutat. (1. ábra) Külön figyelemre méltó, hogy a szülők ítélete és az önértékelés, illetve az osztálytársak ítélete és az önértékelés közötti korreláció szinte azonos mértékű és erősebb, mint az önértékelés és az önértékelés közötti bármely más összefüggés. Ez arra utal, hogy az általános iskolás gyerekeknek a referenciaszemélyek közül a szülők és az osztálytársak értékelésének kiemelt, még az osztályfőnök ítéleténél is jelentősebb szerepe van az önértékelésben.

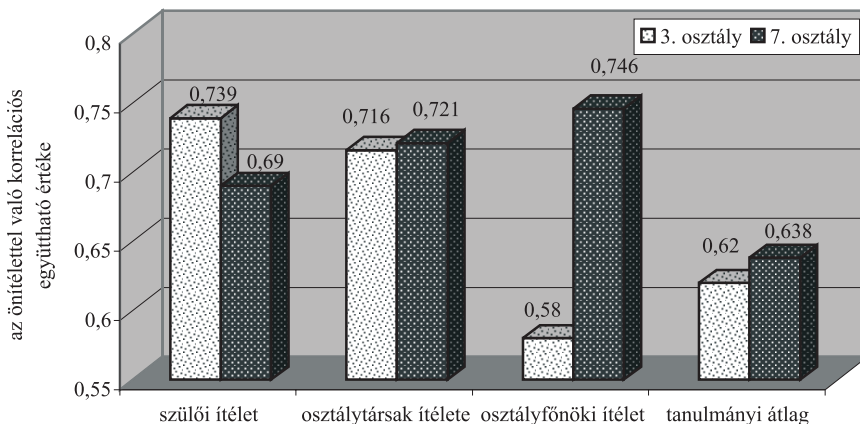

1. ábra. A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezői közötti korrelációs együtthatók értékei ($p < 0,001$)

Életkori különbségek

Az életkori különbségeket tekintve az eredmények csak részben igazolták feltevésemet (1. hipotézis). Úgy tűnik ugyanis, hogy a harmadik osztályosok önértékelésével a szülők ($r=0,739$, $p < 0,001$), míg a hetedik osztályosokéval az osztályfőnök ítélete ($r=0,746$, $p < 0,001$) van a legszorosabb kapcsolatban. (2. ábra)

A harmadik és hetedik osztályos csoportok között nemcsak a tanulmányi átlag, hanem ezzel együtt a referenciaszemélyek értékelése és a gyerekek önértékelése is csökkenő tendenciát mutat. (1. táblázat) A legnagyobb eltérés az osztályfőnöki ítélet harmadik és hetedik osztályos átlagértéke esetében tapasztalható, ami arra utal, hogy a tanulók pedagógusok elismerésében jelentős változást tapasztalnak serdülőkorban. Minthogy a hetedik osztályosok önértékelésével osztályfőnökeik véleménye van a legszorosabb összefüggésben, a pedagógusok értékelésében mutatkozó csökkenés arra enged következtetni,

2. ábra. A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezői közötti korrelációs együtthatók értékei a 3. és 7. osztályos korcsoportban ($p < 0,001$)

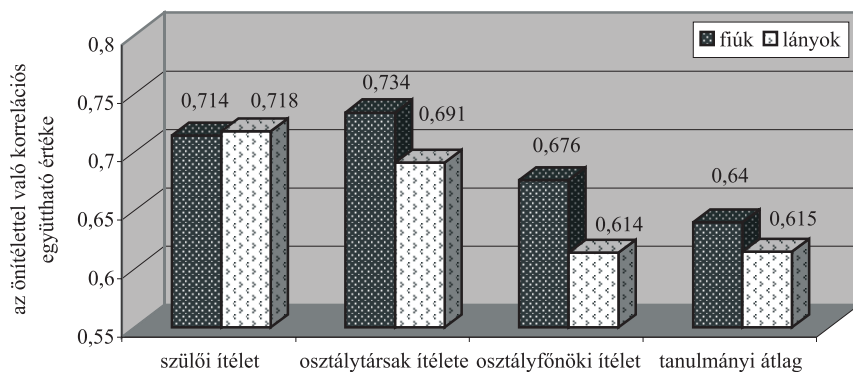
hogy a tanárok értékelése döntő mértékben járul hozzá a tanulók önértékelésében hetedik osztályra bekövetkező csökkenéshez. Ha figyelembe vesszük más szerzők empirikus eredményeit (N. Kollár – Martonné – Porkolábné – Gyenei, 1999), melyek szerint a hetedik osztályos gyerekek pedagógusokkal való kapcsolata rosszabb, mint a harmadik osztályosoké, felmerül a kérdés: vajon nem azért csökken-e az osztályzatokban megnyilvánuló iskolai teljesítmény hetedik osztályra, mert a pedagógusokkal való viszony akkor romlik meg, amikor éppen az ő véleményük válna a legfontosabbá a gyerekek tanulmányi énképében? A kérdés megválaszolása természetesen további vizsgálatokat igényel, de ha igennel válaszolhatunk, akkor nyilvánvaló, hogy a tanulóknak a pedagógusokhoz való viszonyuk megromlása mellett tanulási motivációjuk is csökken, így pedig nem csoda, ha – mint más vizsgálatok (N. Kollár – Martonné – Porkolábné – Gyenei, 1999) kimutatták – ebben az életkorban szeretnek a legkevésbé iskolába járni. Jelen vizsgálat eredményei ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a hetedik osztályos gyermekek saját iskolai teljesítményükről alkotott véleményével (az önértékeléssel) való összefüggés szorosabb az osztálytársak, mint a szülők ítélete esetében (2. ábra), ami bizonyítékul szolgál arra, hogy a társas fókuszváltás (Bábosik, 1999; Kőrössy, 2002; Vajda, 2002) erre az életkorra kétségkívül végbemegy.

1. táblázat. A tanulmányi eredményesség objektív és szubjektív tényezőinek átlagértékei és szórásai a 3. és 7. osztályos korcsoportban

	3. osztályosok		7. osztályosok	
	átlag	szórás	átlag	szórás
önítélet	3,7600	0,7000	3,5900	0,6500
szülői ítélet	3,9600	0,6800	3,7000	0,6900
osztálytársak ítélete	3,7028	0,8292	3,5164	0,8699
osztályfőnöki ítélet	4,0700	0,9400	3,6400	0,9200
tanulmányi átlag	4,1373	0,7876	3,8232	0,9242

Nemi különbségek

Az eredmények szerint (a 4. hipotézist megcáfolva) az önértékelés és a tanulmányi átlag közötti összefüggés a minta egészét véve szorosabb a fiúk esetében, mint a lányoknál. (3. ábra) Korcsoportok szerinti bontásban is ugyanez a tendencia jelenik meg (3. osztályosoknál $r_{fiúk}=0,629$, $r_{lányok}=0,591$, $p < 0,001$; 7. osztályosoknál $r_{fiúk}=0,702$, $r_{lányok}=0,641$, $p < 0,001$).

3. ábra. A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezői közötti korrelációs együtthatók értékei a fiúk és a lányok csoportjában ($p < 0,001$)

Bár egyes szerzők (Simon és Primavera, 1974; hivatkozik rá Kőrössy, 2002, 96.) szerint a lányok önértékelésében nagyobb szerepe van a tanulásnak, mint a fiúkban, az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a tanulmányi átlag a fiúk esetében biztosabb bejósolója a tanulmányi énképnek, mint a lányoknál. A fiúk tanulmányi átlaga (3,76) lényegesen alacsonyabb, mint a lányoké (4,23), s ez a különbség mindkét korcsoportban megjelenik (3. osztályban 4,03 és 4,25, 7. osztályban 3,39 és 4,20), ezért jelen vizsgálat eredményei – a nemi különbségeken túl – arra is felhívják a figyelmet, hogy a gyengébb iskolai eredmények nagyobb hatást gyakorolnak a tanulók önértékelésére, mint a jobbak. Különösen nagy az eltérés a fiúk és a lányok tanulmányi átlaga között hetedik osztályban, ez az eltérés ugyanakkor elsősorban a fiúk tanulmányi eredményeiben bekövetkező kedvezőtlen változásnak köszönhető (a hetedikes lányok tanulmányi átlaga alig valamivel alacsonyabb, mint a harmadikos lányoké). Ennek ellenére a tanulmányi átlag és az önértékelés közötti korrelációs együttható értékében tapasztalható erősödés harmadik és hetedik osztály között nagyobb mértékű a fiúk ($r_{\text{harmadik}}=0,629$, $r_{\text{hetedik}}=0,702$, $p < 0,001$), mint a lányok ($r_{\text{harmadik}}=0,591$, $r_{\text{hetedik}}=0,641$, $p < 0,001$) esetében, ami arra utal, hogy önértékelésükben nagyobb szerepe van az iskolai eredményeknek (a sikertelenségnek), mint a lányokban.

Az osztályzatok szerepe

A minta egészét tekintve megállapítható, hogy a tanulók saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelése a tanulmányi átlaggal van a leggyengébb összefüggésben ($r=0,632$, $p < 0,001$; lásd az 1. ábrát!). Ugyanez a két életkori csoporton belül már nem bizonyult igaznak (2. hipotézis), hiszen a harmadik osztályosok esetében az önértékelés az osztályfőnök ítéletével korrelál a legkevésbé ($r=0,58$, $p < 0,001$), a tanulmányi átlag (0,62, $p < 0,001$) pedig a harmadik helyet foglalja el a sorban. (Lásd a 2. ábrát!)

A harmadik osztályosok esetében az önértékelés és az osztályfőnöki ítélet közötti leggyengébb összefüggést úgy tűnik, az okozza, hogy az osztályfőnökök ítélete a tanulmányi átlagtól függ: harmadik osztályban a tanulók az osztályzatokat általában egyetlen pedagógustól, az osztályfőnöktől kapják, ezért az osztályzatok és a pedagógus értékelése között valószínűleg nincs nagy eltérés. Ezt a feltevést alátámasztotta a tanulmányi átlag hatásának kiküszöbölésére végzett parciális korrelációs elemzés is ($r_{\text{osztályfőnök}}=0,127$, $p=0,31$).

A tanulmányi énkép és az osztályzatokkal kapcsolatos attitűd viszonyának feltárása céljából került sor „Az iskola” kérdőív 60. tételére („Nem érdekelnek az osztályzatok.”) adott válaszok elemzésére (3. hipotézis). Az egyszempontos varianciaanalízissel kapott

eredmények szerint kicsi, de szignifikáns különbségek tapasztalhatók az önmagukat „jó” és „rossz” tanulónak tartó gyerekek között atekintetben, hogy mennyire érdeklik őket az osztályzatok ($F=3,543$, $p=0,017$): minél „rosszabb” tanulónak tartja magát a gyermek, annál kevésbé fontosak számára az osztályzatok. (2. táblázat) Ez érthető is, hiszen a teljesítményéről való negatív visszajelzések csökkentik önértékelését, ezért az önmagát „rossz” tanulónak tartó gyermek – az osztályzatokkal kapcsolatos attitűd szintjén – tanulmányi énképe védelme érdekében hárit.

2. táblázat. A „Nem érdekelnek az osztályzatok” tétellel való egyetértés mértéke az önitélet alapján egyszempontos varianciaanalízissel ($F=3,543$, $p=0,017$) részmintákba osztott tanulók csoportjaiban (az egyetértés ötfokú skáláján, ahol 5 = nagyon egyetérték, 1 = nagyon nem értek egyet)

Önitélet	Átlag	Elemsszám	Szórás	Variancia
„nagyon rossz tanuló vagyok”	–	–	–	–
„inkább rossz tanuló vagyok”	2,67	3	1,53	2,333
„se túl jó, se túl rossz tanuló nem vagyok”	1,84	44	1,33	1,765
„inkább jó tanuló vagyok”	1,41	63	0,84	0,698
„nagyon jó tanuló vagyok”	1,08	12	0,29	8,333E-02
összesen	1,57	122	1,06	1,124

Az önitélet és az osztályzatokkal szembeni attitűd viszonyát fiúk és lányok között megvizsgálva (4. hipotézis) csak a fiúk esetében tapasztalhatóak szignifikáns különbségek ($F=2,779$, $p=0,049$), a lányoknál nem ($F=1,003$, $p=0,398$), ezért a nemek közötti összehasonlítás ez esetben nem lehetséges. A minta egészét tekintve megállapítható, hogy egy tanuló kivételével mindenki az egyet nem értés lehetséges értékeivel (1-essel vagy 2-essel) válaszolt, ami arra utal, hogy a gyerekek számára expliciten (rákérdezéskor) fontosak az osztályzatok.

További következtetések

A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezőinek korrelációs mátrixában (3. táblázat) látható, hogy nagyon szoros összefüggés van az osztálytársak és az osztályfőnök ítélete, az osztálytársak ítélete és a tanulmányi átlag, valamint az osztályfőnök ítélete és a tanulmányi átlag között. Ez a szoros összefüggésrendszer egyrészt bizonyítja, hogy az iskolai tanulási helyzet szereplői, a pedagógus és a tanulók, egy nagyon koherens értékelési rendszert működtetnek, másrészt arra utal, hogy a tanulók pontosan tisztában vannak a pedagógustól származó értékelésekkel, akár osztályzatokról, akár ki-mondott vagy ki nem mondott véleményekről legyen szó.

3. táblázat. A tanulmányi eredményesség szubjektív és objektív tényezői közötti korrelációs együtthatók értékei ($p<0,001$)

	önítélet	szülői ítélet	szülői ítélet hite	osztály-társak ítélete	osztály-társak ítéletének hite	osztály-főnöki ítélet	osztály-főnöki ítélet	tanulmányi átlag
önítélet	–	0,722	0,715	0,721	0,802	0,658	0,803	0,632
szülői ítélet	0,722	–	0,831	0,800	0,663	0,787	0,709	0,797
szülői ítélet hite	0,715	0,831	–	0,784	0,647	0,753	0,754	0,737
osztálytársak ítélete	0,721	0,800	0,784	–	0,710	0,860	0,709	0,894
osztálytársak ítéletének hite	0,802	0,663	0,647	0,710	–	0,608	0,727	0,584
osztályfőnöki ítélet	0,658	0,787	0,753	0,860	0,608	–	0,700	0,860
osztályfőnöki ítélet hite	0,803	0,709	0,754	0,709	0,727	0,700	–	0,640
tanulmányi átlag	0,632	0,797	0,737	0,894	0,584	0,860	0,640	–

Ha a tanulmányi eredményesség eddig tárgyalt tényezőin túl megvizsgáljuk a gyerekek önitélete és a referenciaszemélyek észlelt értékelése közötti viszonyt, még szorosabb összefüggéseket kapunk. (3. táblázat) Az adatok szerint igen szoros kapcsolat van a gyermek saját tanulmányi eredményességére vonatkozó elképzelése és az egyes referenciaszemélyek részéről észlelt értékelés között. Sőt, mind az osztálytársak, mind az osztályfőnök ítéletének hite jobban korrelál az önitétellel, mint a tényleges értékelések. Úgy tűnik tehát, hogy az észlelt értékelések kitüntetett szerepet játszanak abban, hogy milyen tanulónak tartja magát a gyermek, és ezek a vélt ítéletek iskolai keretek között fontosabbnak is tűnnek, mint a tényleges értékelések. (Brookover, Thomas és Patterson, 1964; idézi Kőrössy, 2002, 94.) Ezt az összefüggést támasztják alá az „észlelési pontosság” és „az észlelés én-relevanciája” mutatókkal végzett elemzések során kapott, alább bemutatásra kerülő eredmények is.

A „jó” és „rossz” tanulóknak tartott gyerekek önértékelése közötti különbségek

A referenciaszemélyek ítéletének észlelési pontossága

A vizsgálat során bevezetett „észlelési pontosság” változó azt mutatja meg, hogy mekora egybeesés van a referenciaszemélyek tényleges, illetve a tanulók által észlelt értékelése között (a változó értéke egy 3 és 9 közé eső szám; a magasabb pontszám nagyobb egybeesést és értelemszerűen pontosabb észlelést jelent).

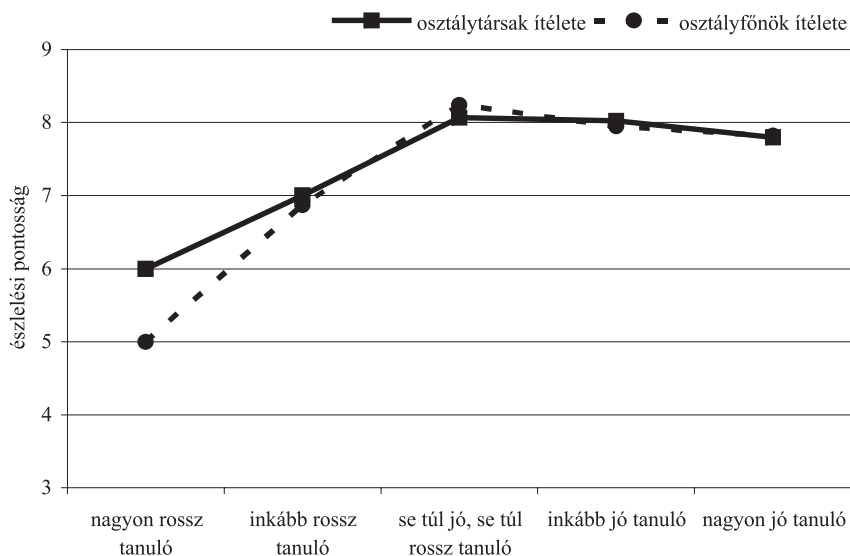
A vizsgált tanulókról elmondható, hogy átlagosan elég pontosan ($x=7,89$, $s=1$) észlelik szüleik, osztálytársaik és osztályfőnökük értékeléseit. A kiinduló feltevés (5. hipotézis) szerint az önmagukat „jó” és „rossz” tanulóknak tartó gyerekek különböznek egymástól atekintetben, hogy milyen pontosan észlelik környezetük értékeléseit. A hipotézis igazolása céljából elvégzett egyszempontos varianciaanalízis szignifikáns különbségeket mutatott ki e téren ($F=2,806$, $p=0,043$). Az átlagok alapján megállapítható, hogy minél „jobb” tanulóknak tartja magát egy gyermek, annál pontosabban észleli a referenciaszemélyek ítéletét. Igaz, a tanulók között e tekintetben kimutatható különbségek nem túl nagyok, hiszen már az önmagukat „inkább rossz” tanulóknak tartó gyerekekre (1) sem jellemző a nagyon pontatlan észlelés ($x=6,67$, $s=1,53$). Ezen kívül az önitélet kategóriáiban az önmagukat jó tanulóknak tartók felé haladva egyre csökken az értékek szórása, ami arra utal, hogy azok a gyerekek, akik önmagukat „inkább jó” vagy „nagyon jó” tanulóknak tartják, nagyon homogén csoportokat alkotnak; vagyis nincs közöttük olyan, aki nagyon pontatlanul észleli a környezetétől származó értékeléseket.

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy az önmagukat „jó” és „rossz” tanulóknak tartó diákok környezetük értékeléseit különböző mértékben észlelik pontosan. Az önitétellel együtt növekvő csoportátlagok arra utalnak, hogy a referenciaszemélyek értékeléseinek észlelési pontossága összefügg a tanulók önértékelésével. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az önmagukat „rossz” tanulóknak tartó gyerekek – hogy önértékelésüket megővjék – torzítva észlelik a környezetüktől származó értékeléseket, míg az önmagukat „jó” tanulóknak tartó gyerekek nem kényszerülnek ilyen jellegű én-védelmi mechanizmus működtetésére.

A referenciaszemélyek értékeléseinek észlelési pontossága összefügg a tanulók önértékelésével. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az önmagukat „rossz” tanulóknak tartó gyerekek – hogy önértékelésüket megővjék – torzítva észlelik a környezetüktől származó értékeléseket, míg az önmagukat „jó” tanulóknak tartó gyerekek nem kényszerülnek ilyen jellegű én-védelmi mechanizmus működtetésére.

Felvetődik a kérdés (6. hipotézis), hogy vajon azok a gyerekek is pontatlanabban észlelik-e környezetük értékelését, akiket szüleik, osztálytársaik és osztályfőnökük tekint „rossz” tanulónak (nem vagy nem csak önmaga). Az e kérdés tisztázása céljából végzett egyszempontos varianciaanalízis azonban a szülői ítélet mentén nem mutatott ki szignifikáns különbségeket ($F=1,631$, $p=0,186$). Az eredmények tehát arra utalnak, hogy a szülők által „jó” és „rossz” tanulónak tartott gyerekek között nem tapasztalható különbség tekintetben, hogy általában hogyan észlelik a környezetüktől származó értékeléseket. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a családon belüli értékelési szokások eltérnek az iskola társas közegében tapasztalt formális és informális értékelési gyakorlattól. A szülők ugyanis gyermekeiket általában direkt módon értékelik, ezért a gyerekek minimális torzítással észlelik szüleik értékelő megnyilvánulásait. (Ezt bizonyítja a szülői ítélet és a szülői ítélet hite közötti magas korreláció is: $r=0,831$, $p<0,001$; lásd a 3. táblázatot!)

Az eredmények szerint az osztálytársaik ($F=4,041$, $p=0,004$) és osztályfőnökük ($F=6,163$, $p<0,001$) ítélete alapján csoportokba sorolható tanulók között eltérések tapasztalhatók az észlelési pontosság mutatóján elért teljesítményük tekintetében. Mind az osztálytársak, mind az osztályfőnök ítélete alapján elkülönített tanulói csoportok észlelési pontosságának alakulása szinte megegyező, fordított U-alakú összefüggést mutat. (4. ábra) Ennek megfelelően az ábráról is leolvasható, hogy azok a gyerekek észlelik a legpontosabban környezetük értékeléseit, akiket osztálytársaik és osztályfőnökük is „se túl jó, se túl rossz” tanulónak tartanak.

4. ábra. Az osztálytársaik ($F=4,041$, $p=0,004$) és osztályfőnökük ($F=6,163$, $p<0,001$) ítélete alapján egyszempontos varianciaanalízissel részmintákba osztott tanulók eredményei az észlelés pontossága változón

A „rossz” tanulónak tartott gyerekek alacsonyabb pontszámát az magyarázhatja, hogy önértékelésük védelme érdekében a negatív visszajelzéseket nem (teljes) mértékben teszik tanulmányi énképük részévé. Felmerül azonban a kérdés, hogy az osztálytársaik és osztályfőnökük által „nagyon jó” tanulónak tartott gyerekek miért érnek el kevesebb pontot (7,8 és 7,82) az észlelési pontosság mutatóján, mint a „se túl jó, se túl rossz” tanulónak tartott gyerekek (8,04 és 8,24). A „nagyon jó” tanulónak tartott gyerekek észlelési torzítása vélhetően abból fakad, hogy el akarják kerülni a „streberség és beképzeltség látszatát” (vagyis annak látszatát, hogy ők pontosan tudják, milyen „jó” tanulónak tartják

őket mások). Ezért ha megkérdezzük őket, hogy szerintük milyen tanulóknak tartják őket a többiek, valószínűleg nem egészen őszintén fognak válaszolni.

Az önmaguk, osztálytársaik és osztályfőnökük által „jó” és „rossz” tanulóknak tartott gyerekek észlelési pontosságát megvizsgálhatjuk az önitélet, illetve az osztálytársak és az osztályfőnök ítélete szerinti eloszlás segítségével is. Az adatok szerint a tanulók önitéletükben inkább a középső kategóriákat részesítik előnyben („se túl jó, se túl rossz tanuló” 45 fő, „inkább jó tanuló” 63 fő), míg az osztálytársak és az osztályfőnökök a szélsőbb kategóriákba is helyeznek tanulókat (az osztályfőnökök például több mint háromszor anynyi gyereket tartanak „nagyon jó” tanulóknak, mint ahány gyerek ezt önmagáról gondolja). Bár az alkalmazott módszer nem teszi lehetővé az alul- és felülértékelés figyelembevételét, az adatok alapján úgy tűnik, hogy a „rossz” tanulóknak tartott gyerekek felülértékelik, a „jó” tanulóknak tartott gyerekek pedig inkább alulértékelik önmagukat (tanulmányi eredményességük tekintetében). Az osztályfőnökük és tanáraik által „jó” és „rossz” tanulóknak tartott gyerekek tehát torzítva észlelik a referenciaszemélyektől származó értékeléseket, de a torzítás iránya ellentétes: a „rossz” tanulóknak tartott gyerekek befelé (énképük irányában, annak védelme érdekében), míg a „jó” tanulóknak tartott tanulók kifelé (környezetük felé, a „stréberség és beképzeltség látszatának” elkerülése érdekében) torzítanak.

4. táblázat. Az önitélet, a szülői ítélet, az osztálytársak ítélete és az osztályfőnöki ítélet alapján létrehozott tanulói csoportok elemszáma (N=123)

	önitélet	szülői ítélet	osztálytársak ítélete	osztályfőnöki ítélet
„nagyon rossz tanuló”	0	0	1	1
„inkább rossz tanuló”	3	2	11	8
„se túl rossz, se túl jó tanuló”	45	35	44	34
„inkább jó tanuló”	63	67	47	42
„nagyon jó tanuló”	12	19	20	38

A referenciaszemélyektől származó ítéletek észlelésének én-relevanciája

A vizsgálat során bevezetett másik változó, az „észlelés én-relevanciája” azt mutatja meg, hogy mekkora összhang van a referenciaszemélyek észlelt értékelése és a tanulók önértékelése között, vagyis hogy mekkora jelentősége van a vélt értékeléseknek a tanulók saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelésében (a változó értéke egy 3 és 9 közé eső szám; a magasabb pontszám nagyobb összhangot és értelemszerűen nagyobb én-relevanciát jelent).

A vizsgált tanulók által észlelt értékeléseket átlagosan magas én-relevancia jellemzi ($x=8,28$ $s=0,91$), ami arra utal, hogy a gyerekek a referenciaszemélyek vélt (és nem feltétlenül valós) értékeléseit nagymértékben tanulmányi énképük részévé teszik. A vizsgálat kiinduló feltevésének (7. hipotézis) igazolása céljából végzett egyszempontos varianciaanalízis eredményei szerint az önmagukat „jó” tanulóknak tartó gyerekek önértékelésében nagyobb jelentőséggel bírnak a környezet részéről észlelt értékelések, mint az önmagukat „rossz” tanulóknak tartó gyerekek esetében ($F=5,187$, $p=0,002$). Ennek az lehet az oka, hogy az önmagukat „jó” tanulóknak tartó gyerekek több pozitív visszajelzést észlelnek környezetüktől, ezért azokat könnyebben és inkább beépítik tanulmányi énképükbe, mint az önmagukat „rossz” tanulóknak tartó gyerekek.

Érdemes megfigyelni, hogy az önmagukat „nagyon jó” tanulóknak tartó gyerekeknél az észlelés én-relevanciájának nagyon magas értéke és a homogenitás még nagyobb mértéke tapasztalható ($x=8,83$, $s=0,39$). Ez arra utal, hogy az önmagukat „nagyon jó” tanulóknak tartó gyerekek saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelése és a referenciaszemélyek észlelt értékelése között nagyon magas összhang van (az alacsony szórádás is arra enged következtetni, hogy ebből a csoportból csak egy-két olyan gyerek

van, aki nem maximális pontot ért el). A fent leírtakból jogosan következtethetünk arra, hogy a vizsgálatban részt vevő gyerekek túlnyomó többsége önitéletével koherensnek észleli környezetét értékelését, és ez az összhang különösen erős azoknál a gyerekeknél, akik „nagyon jó” tanulónak tartják magukat. Úgy tűnik tehát, hogy van ugyan különbség az önmagukat „jó” és „kevésbé jó” tanulónak tartó gyerekek között a tekintetben, hogy milyen mértékben teszik (tanulmányi) énképük részévé a referenciaszemélyek vélt értékeléseit, de ezek a különbségek nagyon kicsik és a gyerekek túlnyomó részénél a saját és mások vélt értékelése nagy összhangban van.

Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen viszony van a tényleges és az észlelt értékelések között a tanulmányi énképben betöltött szerepük tekintetében. A referenciaszemélyek értékelésének a gyerekek önértékelésére gyakorolt hatását közvetlenül nem, csak közvetve, az észlelt ítéletek által határozhatjuk meg. Ha azt feltételeznénk, hogy a környezet tényleges értékelései megjelennek a tanulmányi énképben, akkor azt várhatnánk, hogy a környezetük által „jó” és „rossz” tanulónak tartott gyerekek különböznek egymástól az észlelés én-relevanciája mutatón elért teljesítményükben (8. hipotézis). A vizsgálat eredményei azonban ezt nem támasztották alá, mivel sem a szülők ($F=0,085$, $p=0,968$), sem az osztálytársak ($F=0,852$, $p=0,495$), sem az osztályfőnök ($F=2,403$, $p=0,054$) ítélete alapján nem fedezhető fel szignifikáns különbség a tanulók észlelésének én-relevanciájában.

Mindezek alapján indokoltnak tűnik az a megállapítás, hogy a tanulmányi énképben a referenciaszemélyek észlelt ítéletei nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a valós értékelések. A tényleges értékelések nyilvánvalóan nem függetlenek az észlelt értékelésektől (ezt bizonyítja a közöttük lévő magas korreláció, lásd a 3. táblázatot!), de a valós értékelések csak szubjektív feldolgozás (észlelés) révén gyakorolhatnak hatást a gyerekek önértékelésére. Ez a szubjektív feldolgozás nyújt lehetőséget arra, hogy a gyermek – ha szükséges – csökkentse a környezet értékelése és önértékelése közötti diszcrepanciát. (Higgins, 1987) A tanuló ugyanis annál nagyobb eltérést érezhet a referenciaszemélyek ítéletei és önmagáról alkotott elképzelése között, minél „rosszabb” tanulónak tartja magát.)

Összegzés

Vizsgálatom elsődleges célja az volt, hogy bizonyítékot szolgáltatasson arról: a „jó-rossz tanulótság” létező értékelési kategória, s mint ilyen hatással van a gyerekek önértékelésére. A „jó-rossz tanulótság” értelmezésének több lehetséges nézőpontja van – a vizsgálatban két ilyen szempont alapján történt kísérlet a tanulók önértékelésben rejlő jellegzetes különbségek feltárására. Az eredmények arra utalnak, hogy egyrészt az értékelő személye (a gyermek maga vagy valamely referenciaszemély), másrészt az értékelés vélt (észlelt) vagy valós volta határozza meg, hogy milyen hatással van a „jó-rossz tanulótság” a gyermek önértékelésére.

A gyermeket értékelő személy értékelései vonatkoztatási keretként szolgálnak a tanuló számára önmaga megítélésében. A gyermek számára fontos személyek véleménye szubjektív feldolgozáson megy keresztül, és annak észlelt, belsővé vált (interiorizált) formája kerül kapcsolatba az önértékeléssel. A referenciaszemélyek vélt és valós értékelései azonban nem mindig esnek egybe, mivel a tanulók nem egyforma pontossággal észlelik a környezetüktől származó értékeléseket.

Úgy tűnik, azok a gyerekek észlelik a legpontosabban a referenciaszemélyek ítéleteit, akikről osztálytársaik és tanáraik úgy gondolják, hogy viszonylag közepes teljesítményt nyújtanak az iskolában. Az osztálytársaik és tanáraik által „rossz” vagy „jó” tanulónak tartott gyerekek torzítva észlelik ezeket az értékeléseket, bár különböző okokból: a „rossz” tanulónak tartott gyerekek (tanulmányi) énképük védelme érdekében, a „jó” tanulónak tartott gyerekek „a stréberség és beképzeltség látszatának” elkerülése miatt. Az önmagukat „jó” tanulónak tartó gyerekek ezzel szemben pontosan észlelik a referenciaszemélyek ítéleteit,

amelyek összhangban vannak saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelésükkel, ezért azok magas én-relevanciával jelennek meg tanulmányi énképükben.

A (vizsgálatban részt vevő) gyerekek saját tanulmányi eredményességükről alkotott elképzelésében kitüntetett szerepet játszanak a számukra fontos személyek értékelései. A gyermek önértékelésére különböző életkori szakaszaiban más-más referenciaszemélyek gyakorolnak hatást: kisiskolás korban, körülbelül 10 éves korig szülei véleménye a legfontosabb számára, később pedig a kortárskapcsolatok kerülnek előtérbe. A gyermek saját tanulmányi eredményességének megítélésében azonban ekkor nem osztálytársai, hanem tanárai véleménye válik elsődlegessé, ami arra utal, hogy a tanuló bízik a pedagógus értékelési kompetenciájában.

Az észlelt értékelések, úgy tűnik, fontosabb szerepet kapnak a tanulmányi énképben, mint a tényleges értékelések, hiszen a gyerekek többsége önmagáról alkotott elképzeléséhez nagyon hasonlóan észleli a referenciaszemélyek ítéleteit.

Az osztályzatok fontosak ugyan a gyerekek számára, de nem annyira, mint az, hogy mit gondolnak iskolai teljesítményükről szülei, osztálytársaik és tanáraik. Az osztályzatok különösen nagy szerepet játszanak a fiúk (tanulmányi) önértékelésének alakulásában, minthogy azonban tanulmányi eredményeik (különösen serdülőkorban) jóval elmaradnak a lányokéitól, ez egyben arra is utal, hogy az iskolai sikertelenség jelentős szerepet játszik a fiúk (a tanulók) önértékelésében.

A mintavétel természetesen nem teszi lehetővé az eredmények alapján általános érvényű következtetések levonását, a vizsgálatnak azonban nem is ez volt a célja: a gyakorló pedagógusok számára kívánt adalékokkal szolgálni a tanulói önértékelés, a tanulmányi énkép, valamint a gyermek számára fontos személyektől származó értékelések és az osztályzatok összefüggéseiről.

A vizsgálat során bizonyítást nyert hipotézisek és a szakirodalom alapján az alábbi következtetések megfogalmazása látszik indokoltnak.

Tudatosítani kellene a szülőkben és a pedagógusokban, hogy a gyermek teljesítményéről alkotott véleményük jelentős hatást gyakorol a tanuló önértékelésének alakulására és értékelésüknek a gyermek bizonyos életkori szakaszaiban kitüntetett szerepe van.

A pedagógusok nagy hatással lehetnek a serdülők önértékelésének alakulására, ha felismerően szerepük jelentőségét, a tanulókkal való pozitív kapcsolat kialakítására, illetve megőrzésére törekednek. Ezáltal a gyerekek tanulási motivációját és a tanuláshoz való viszonyát is pozitívan tudnák befolyásolni, ami a fiúk esetében különösen indokoltnak látszik.

Mivel úgy tűnik, hogy az észlelt értékelések nagyobb jelentőséggel bírnak a gyermek önértékelésében, mint a tényleges értékelések, a szülőknek és a pedagógusoknak törekedniük kellene arra, hogy megismerjék értékelő megnyilvánulásaiknak a gyerekekre, azok tanulmányi énképére gyakorolt hatását.

Mivel pedig a reális önértékelés csak objektív értékelések által alakulhat ki, a tanulók számára világossá kell tenni, hogy az osztályzatok az értékelés objektív eszközei, amelyek iskolai teljesítményük aktuális és nem tartós szintjét jelzik. A pedagógusoknak ezért törekedniük kell arra, hogy a formális és informális értékeléseknek teret engedő, a tanulók teljesítményéről objektív és változatos visszajelzést szolgáltatató tanulási-tanítási formákat (csoportmunka, páros munka, tanár-diák konzultációs formában végzett önálló munka) vegyenek igénybe tanórai és tanórán kívüli keretek között is.

Vajmi keveset érhet akár a legjobb szándékú pedagógiai értékelés is, ha az nem találkozik a tanulók „fejében” reprezentálódó elképzelésekkel, ha a pedagógus nem próbálja megismerni értékeléseinek a gyerekek önértékelésére gyakorolt hatását. Úgy vélem, mindez eredményesen valósulhatna meg az iskolai tanár-diák és diák-diák interakciókban, amelyek azonban nem nélkülözhetik sem a „jó” tanár-diák és diák-diák viszonyt, sem a tanítási módszerek, eszközök és munkaformák rugalmas, változatos és a tanulók érdeklődésére, spontán tevékenységére alapozó alkalmazását.

Jegyzet

(1) A tanulók között nem volt egyetlen olyan gyermek sem, aki magát „nagyon rossz tanulónak” tartotta volna.

Irodalom

Bábosik István (1999): *A nevelés elmélete és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Higgins, E. T. (1987): Self discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94. 319–340. (Kézirat fordítás).

Kósáné Ormai Vera (1999): *Pszichológus az iskolában*. Okker, Budapest.

Kőrössi Judit (2002): Az énkép és összefüggése az iskolai teljesítménnyel. In: Mészáros Aranka (szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségtárája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 83–101.

N. Kollár Katalin – Martonné Tamás Márta – Porkolábné Balogh Katalin – Gyenei Melinda (1999): Iskolás gyerekek terhelési szintje, pszichoszomatikus egészségi állapota és társas kapcsolatai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3. 405–428.

Vajda Zsuzsanna (2002): A társas kapcsolatok és viselkedés fejlődése kisiskolás kortól serdülőkorig. In: Mészáros Aranka (szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségtárája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 147–163.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a budaörsi Bleyer Jakab Német Nemzetiségi Általános Iskola, a budaörsi Kesjár Csaba Általános Iskola és Gimnázium és a salgótarjáni Dornyay Béla Általános Iskola tanulóinak, a tanulók szüleinek és pedagógusainak a vizsgálatban való részvételükért, valamint oktatóimnak, Falus Ivánnak, Golnhofer Erzsébetnek és Ollé Jánosnak, a tanulmány elkészítéséhez nyújtott pótolhatatlan segítségükért.

Az Osiris Kiadó könyveiből